

PAARDENBOEREN IN VLAANDEREN

Middelaars en commercialisering van de vroegmoderne rurale economie in de regio Aalst 1650-1800

Flemish farmers. Go-betweens and the commercialization process of the early modern rural economy. The Alost region 1650-1800

Although there is very little discussion on the fact that early modern Flemish peasants were commercially active, their specific relation towards 'the market' remains vague. By scrutinizing the household economy of hundreds of families in the surroundings of a small Flemish town, I detected the crucial position of a limited number of rural go-betweens (farmers), who controlled agrarian and industrial in- and output circuits. They acted as brokers between townsmen and peasants and were the real 'cocqs du village' in this early modern peasant economy.

Pachters, *peasants* en markt

Hoe participeerden rurale huishoudens in de expanderende markteconomie van de zeventiende en achttiende eeuw? De aanwezigheid van deze huishoudens op de arbeids-, kapitaal-, grond-, goederen- en dienstenmarkten is een cruciale factor in het transitiedebat. Hierin bediscussiëren historici de overgang van een feodale samenleving naar een kapitalistische maatschappij.¹ Decennialang onderzoek naar de huishoudeconomie en de regionale agrarische structuur resulteert dan ook in een meer afgelijnde afbakening van de rurale marktbetrokkenheid. Streken waarin grote pachtbedrijven domineerden, kenden een overwegend marktgerichte economische structuur.²

1. P. Hoppenbrouwers en J.L. van Zanden, 'Restyling the transition from feudalism to capitalism. Some critical reflections on the Brenner thesis', in: P. Hoppenbrouwers en J.L. van Zanden (eds.), *Peasants into farmers? The transformation of rural economy and society in the Low Countries (middle ages-19th century) in light of the Brenner debate*, Corn publications series. Comparative rural history of the North Sea area 4 (Turnhout 2001) 19-40.

2. E. Thoen, "'Social agrosystems' as an economic concept to explain regional differences. An essay taking the former county of Flanders as an example (Middle Ages-19th century)", in: B. van Bavel en P. Hoppenbrouwers (eds.), *Landholding and land transfer in the North Sea*

Regio's met overwegend kleine 'eigengeërfde' exploitaties waren weliswaar marktbetrokken, maar voornamelijk ingegeven door de noodzaak om te overleven; overleving dwong de *peasants* tot commerciële strategieën binnen een zogenaamde commerciële overlevingseconomie.³

Om de relatie tussen huishoudens en de markt(en) na te gaan, ligt de focus van dit artikel op de werking van de Vlaamse rurale economie. Ik zal ingaan op de arbeids- en kredietrelaties tussen 'grote' en 'kleine' boeren binnen de commerciële overlevingseconomie van Binnen-Vlaanderen. Hiervoor maak ik onder andere gebruik van het onderzoek van Thijs Lambrecht die deze relaties heeft ontrafeld.⁴ Hij schetst netwerken waarin vele 'kleine' boeren of *peasants* arbeid ruilden voor goederen en diensten van 'grote' boeren. Meer bepaald wil ik aantonen dat enkele gezinnen, in een overwegend door *peasants* gedomineerde rurale economie, bepaalden hoe die *peasant* huishoudens de markteconomie vorm gaven. Die gezinnen exploiteerden bedrijven met een – in de woorden van Erik Thoen – '*peasant* ondersteunend' karakter.⁵ De aandacht gaat onder meer uit naar ruilverhoudingen en persoonlijke op wederkerigheid gerichte relaties tussen de '*peasant* ondersteunende boeren' en 'kleine' *peasants*. Met dit artikel poog ik een antwoord te geven op de vraag of rurale huishoudens, *peasants* en 'grote' boeren, naar het marktgebeuren werden verleid of geduwd. Ik onderzoek welke circuits er in de deelmarkten bestonden; wie er in actief was en of er sprake was van afhankelijkheidsrelaties tussen de actoren. De antwoorden op deze vragen moeten niet alleen de onderlinge relaties tussen *peasants* en grote boeren verduidelijken, maar ook hun verhouding tot de deelmarkten verklaren.

Een dergelijk complex en weinig tastbaar concept als marktparticipatie onder de aandacht brengen, vraagt om een specifieke onderzoeksstrategie. Er zijn gegevens nodig over het profiel van de huishoudeconomie van de gezinnen en over de transacties die zij als 'producent' aangingen. Wat de profilering betreft, kan men gebruik maken van boedels of staten van goed die, weliswaar via een momentopname, een vrij accuraat beeld van de economische activiteiten van een bepaald gezin schetsen. De reconstructie van

---

Area (late Middle Ages-19th century), Corn publications series. Comparative rural history of the North Sea area 5 (Turnhout 2004) 47-66.

3. E. Thoen, 'Transitie en economische ontwikkeling in de Nederlanden met de nadruk op de agrarische maatschappij', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 28 (2002) 147-174 en E. Thoen, 'A "commercial survival economy" in evolution. The Flemish countryside and the transition to capitalism (Middle Ages-19th century)', in: Hoppenbrouwers en Van Zanden, *Peasants into farmers?*, 102-157.

4. T. Lambrecht, *Een grote hoeve in een klein dorp. Relaties van arbeid en pacht op het Vlaamse platteland in de 18de eeuw*, Belgisch centrum voor landelijke geschiedenis 122, Historische economie en ecologie (Gent 2002).

5. Thoen, 'Transitie en economische ontwikkeling', 156.

de transacties levert echter meer problemen op. Tot op zekere hoogte zijn de boedels bruikbaar voor een dergelijke analyse. Transacties komen in de bronnen voor in de mate dat er sprake was van een uitstaande schuld of vordering op het ogenblik dat een boedel werd opgemaakt.⁶ In navolging van Thijs Lambrecht is ook een aantal fragmenten uit memorieboeken gebruikt.⁷ Deze egodocumenten – een kruising tussen dagboeken en boekhoudkundige notities – bevatten gegevens over ruilrelaties en lange termijn afrekeningen en zijn daardoor voor dit onderzoek bijzonder geschikt.⁸

In een databank verzamelde ik de gegevens uit boedels van bijna 660 Aalsterse gezinnen. Hiervan heb ik 300 landelijke huishoudens aan een grondige analyse onderworpen om het profiel van hun huishoudeconomie te reconstrueren. Er is gekeken naar het grondgebruik, het bezit van landbouwgereedschap of andere uitrusting en allerlei kredietrelaties. Het resultaat van deze studie is in de bijlage raadpleegbaar: de datamatrix bevat informatie over de huishoudprofielen en de tabel geeft de meer dan 2500 transacties volgens een aantal categorieën (kapitaal, goederen en diensten, enzovoort) weer. Bovendien heb ik de eigen gegevens gecombineerd met andere studies die gebaseerd zijn op ongeveer 3000 staten van goed.⁹ Hierdoor is het kleine aantal eigen boedels ruimschoots gecompenseerd en kon ik een min of meer betrouwbaar profiel van de huishoudeconomie schetsen. Ten slotte heb ik dezelfde onderzoeksmethode op 359 stedelijke gezinnen toegepast. Zij vormen het noodzakelijke stedelijke luik voor deze regionale studie.

Het spreekt voor zich dat de databank slechts deels de maatschappij representeert, voornamelijk door de ongelijke opbouw van de vier proefperiodes. De vier vijfjarige steekproeven bevatten alle boedels van Aalst *intra muros*, Erembodegem, Gijzegem, Herdersem en Hofstade, opgemaakt tussen 1650-

6. R. Vermoesen, Markttoegang en “commerciële” netwerken van rurale huishoudens. De regio Aalst, 1650-1800 (Doctoraatsverhandeling Geschiedenis Universiteit Antwerpen 2008) 39 en R. Vermoesen, ‘Gescheiden door de wallen? Commerciële circuits in de stad en op het platteland, 1650-1800’, *Stadsgeschiedenis* 3 (2008) 105-121.

7. Lambrecht, *Een grote hoeve*.

8. Abdij Archief Affligem (verder AAA), Familiefonds, *memorieboeken*, nr. 9B25-26, Van De Putte; 9B36 Henricus Dauwe; 9B37 N.; 9B 38 N. en 9B39 Dubois. Archief Belledaal Affligem (verder ABA), Familiefonds, *memorieboeken*, Hendricus Vierendeels en Egilis Nepomicenis Van Brempt. Verder ook M. Bovyn, ‘Het “handboek” van Joannes Moens (Herzele, 1725-1755)’, *Jaarboek van de Zottegemse culturele kring* 18 (1969-1971) 41-65; J. Van Der Hameyde, ‘De linnenkast van een Brabantsch gezin in de 17e eeuw’, *Eigen schoon en de Brabander* 19 (1936) 356-360 en P. Lindemans, ‘Uit het memorieboek van Jacobus Timmermans pachter te Oetingen’, *Eigen schoon en de Brabander* 13 (1930-1931) 282-284.

9. J. De Brouwer, ‘De staten van goed als bron voor het leefmilieu gedurende de 17e en 18e eeuw te Haaltert en te Kerksken’, *Het Land van Aalst* 29 (1977) 1-48 en H. Van Isterdael, ‘Landbouwstructuren in het Land van Aalst (17de-18de eeuw)’, *Het Land van Aalst* 40 (1988) 269-308.

1654; 1700-1704; 1750-1754 en 1790-1794.¹⁰ De vergelijking tussen de gezins-hoofden van de databank en de belastingplichtigen in de zogenaamde *pointingen*, toont onder meer de ondervertegenwoordiging van de allerarmsten aan.¹¹ De *pointingen* geven namelijk de aangeslagen belasting weer op basis van het grondgebruik en andere economische activiteiten en geven zo een goed beeld van de economische draagkracht van alle huishoudens uit een bepaalde parochie. Eerder onderzoek toont aan dat alle huishoudens in deze belastinglijsten voorkwamen.¹² Verder kwam ook een scheefrekkings tussen de vier proefperiodes aan het licht. Waar omstreeks 1700 en 1750 de databank een representatiever beeld geeft van de samenleving, gaat dit voor 1650 en 1790 minder op. Zowel in de eerste als in de laatste proefperiode komen verhoudingsgewijs meer vermogende gezinnen voor dan in de andere proefperiodes.

De focus viel op het zuidoosten van Binnen-Vlaanderen, meer bepaald de regio rond de kleine Vlaamse stad Aalst. Eerder onderzoek toont aan dat deze streek, aan de grens met Brabant, een representativiteitstest voor heel zand-lemig Binnen-Vlaanderen kan doorstaan.¹³ De regio werd gekenmerkt door een dominantie van kleine *peasant* bedrijfjes en een afnemend aantal grotere exploitaties. Tussen 1650 en 1850 groeide bovendien het aantal kleine bedrijfjes vrijwel stelselmatig aan. Gestuurd door een continue bevolkingsaanwas – omstreeks 1650 telden de vier dorpen 2400 inwoners, omstreeks 1790 bijna 5000 – leidde dit tot een ‘miniaturisering van het kleinbedrijf’, waar landbouw- en allerlei nevenactiviteiten werden uitgeoefend.¹⁴ Veelzeggend is dat in de tweede helft van de achttiende eeuw 47% van alle bedrijven kleiner was dan één hectare en maar liefst 91% van alle exploitaties kleiner was dan vijf hectare.¹⁵

Reeds in de late middeleeuwen oefende de Aalsterse boerenbevolking op hun bedrijfjes allerlei industriële activiteiten uit. Niet alleen was de commerciële hoproductie er wijdverspreid, ook de linnenindustrie had er vaste voet aan de grond. Het is opvallend dat Binnen-Vlaanderen vrijwel overlapt

10. Aantal boedels: 1650-1654 = 94; 1700-1704 = 117; 1750-1754 = 199 en 1790-1794 = 249, waarvan rurale boedels: 1650-1654 = 36; 1700-1704 = 49; 1750-1754 = 95 en 1790-1794 = 120.

11. Vermoesen, Markttoegang, hoofdstuk 2.

12. R. Vermoesen en A. De Bie, ‘Boeren en hun relaties op het achttiende-eeuwse, Vlaamse platteland’, *Tijdschrift voor geschiedenis* 121 (2008) 430-445.

13. Vermoesen en De Bie, ‘Boeren en hun relaties’, 431.

14. L. De Kezel, ‘Grondbezit in Vlaanderen 1750-1850. Bijdrage tot de discussie over de sociaal-economische ontwikkeling op het Vlaamse platteland’, *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 14 (1988) 61-102.

15. Van Isterdael, ‘Landbouwstructuren’, 271.

met het proto-industrieel kerngebied dat Franklin Mendels onderzocht.¹⁶ Ten slotte dient het belang van de stad Aalst voor de streek onderstreept te worden. Deze Denderstad – ongeveer 11600 zielen groot aan het einde van de achttiende eeuw – had een regionale graanmarkt, was één van de belangrijkste hopcentra van de Zuidelijke Nederlanden, had een bloeiende markt voor de linnenindustrie en kende een relatief ontwikkelde verzorgende sector.¹⁷

Het artikel is als volgt opgebouwd. Allereerst gaat de aandacht naar het profiel van de gezinnen. Vervolgens zijn de transacties die huishoudens als producent aangingen aan de beurt. Op basis van deze gegevens zijn immers circuits en netwerken in de landbouw, de hopteelt, de linnennijverheid en de verzorgende sector opspoorbaar. Hieruit zal blijken dat één bepaalde groep landelijke gezinnen, de zogenaamde paardenboeren, een cruciale functie als middelaar, tussenpersoon of *broker* tussen de ‘markt’ en de *peasants* innam. Tot slot worden de resultaten ingepast in het debat over de rurale marktgerichtheid.

Het profiel van de huishoudeconomie

Tijdens de vroegmoderne tijd onderging de agrarische structuur van de regio een drastische gedaantewisseling. De sterke, zelfs explosieve bevolkingsaanwas tijdens de achttiende eeuw leidde tot een doorgedreven areaalversnippering. Dit hield in dat vanaf het midden van de achttiende eeuw het voor vele gezinnen onmogelijk werd om zelf voor de voedselvoorziening in te staan. Het is dan ook symptomatisch dat tussen het einde van de zeventiende eeuw en het midden van de negentiende eeuw het aantal bedrijven in vele dorpen verdubbelde. Die waren bovendien voor hun bedrijfsvoering in toenemende mate op pachtgronden aangewezen, hoewel de meerderheid van de exploitaties voor het grootste deel in volle eigendom bleef.¹⁸

Gelijktijdig met de ‘miniaturisering’ van het bedrijf transformeerde het teeltplan in de regio. De spectaculaire afname van het aandeel granen in de totale bewerkte oppervlakte lijkt ten dele het gevolg van de hogere gegeneerde opbrengsten: er was dus minder areaal voor een zelfde output nodig. Er was echter geen sprake van een agrarische revolutie: de productiviteitswinsten zijn eerder als een groeiversnelling te karakteriseren.¹⁹ Ondertussen

---

16. F. Mendels, ‘Agriculture and peasant industry in eighteenth-century Flanders’, in: W.N. Parker en E.L. Jones (eds.), *European peasants and their markets. Essays in agrarian economic history* (Princeton 1975) 179-204.

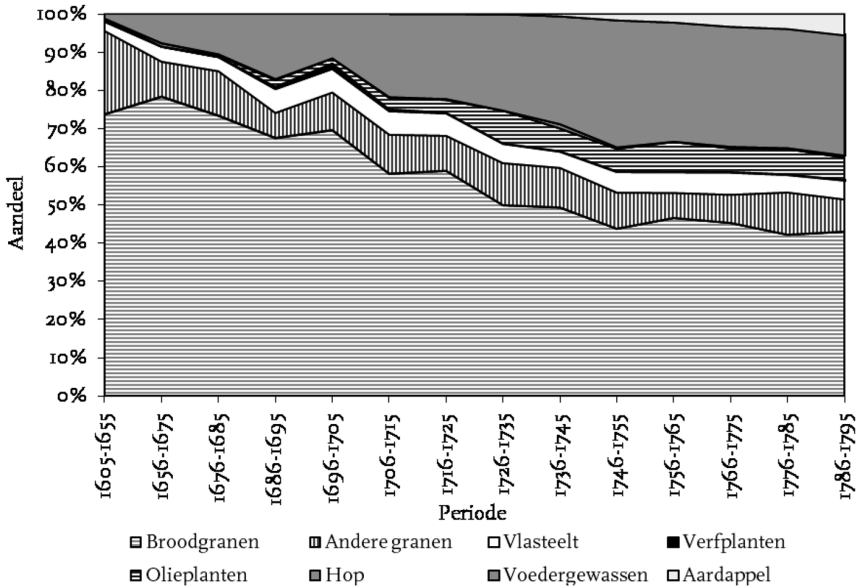
17. R. Vermoesen, ‘De strijd om het platteland. Aalsters hinterland in westelijk Brabant (einde 18e eeuw)?’, in: J. Ockeleij (ed.), *Feestbundel Frans Meskens* (Brussel 2007) 523-538.

18. Vermoesen en De Bie, ‘Boeren en hun relaties’, 431.

19. Vermoesen, Markttoegang, 143.

namen de voedergewassen steeds meer oppervlakte in. Deze stijging ging echter gepaard met een daling van de omvang van de veestapel tussen 1625 en 1785. Na 1745 waren vooral de armste gezinnen niet meer in staat om koeien te houden, terwijl de meest vermogende huishoudens areaal voor voedergewassen reserveerden en hun veestapel juist vergrootten. Ook de hopproductie, een specifieke teelt binnen het regionale *agro-systeem*, verdween door de onderzochte periode heen uit het teeltplan van armere gezinnen (zie bijlage).

GRAFIEK 1 Aandeel teelten in totale bewerkte oppervlakte, Land van Aalst 1605-1795

Bron: Van Isterdael, 'Landbouwstructuren', 276. Andere granen: gerst en haver.

De linnennijverheid, hier onderverdeeld in de vlasteelt, de vlasbewerking, het spinnen en het weven, nam in de huishoudeconomie een prominente plaats in. De participatiegraad in de vlasproductie bleef stabiel, waarbij tussen 1650 en 1800 iets minder dan de helft van alle huishoudens vlas teelden. De telers behoorden voornamelijk tot de meest vermogende gezinnen. In geen enkel bedrijf met een areaal kleiner of gelijk aan een halve hectare behoorde vlas tot het teeltplan. Daartegenover kende de participatiegraad in de andere activiteiten grotere schommelingen. Zo daalde het aandeel vlasbewerkende gezinnen tussen 1650 en 1700, terwijl het percentage in de andere proefperiodes meer dan 60 procent bedroeg. Spinnen en weven wonnen dan weer terrein tot ongeveer het midden van de achttiende eeuw, waarna er opnieuw een daling optrad. Vooral bij de wevende huishoudens trad er een concentratietendens op: vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw kwamen weefgetouwen meer bij armere gezinnen voor. Eén reden voor de terugtrekking van

de meer vermogende gezinnen is onder meer het succes van nieuwe stoffen, die stilaan de binnen- en buitenlandse markten veroverden. Een opsteller van een van de verslagen van de ambachtentelling (1738) verwoordde het zo: 'de lynen laeken syn sedert eenighe jaeren vermindert in prys, welke gheoordeeldt wordt door de menighvuldigydt van catoenen'.²⁰ De vlasteelt en de linnenproductie kwamen voor bij de *peasants* met een bedrijf tussen de één en vijf hectare land en bij de grotere exploitaties. Niet zelden beschikten deze grotere bedrijven over meer dan één weefgetouw. De grote exploitaties hadden een opvallend gelijkaardig profiel. Zo beschikten de grote boeren over paarden, wagens en ploegen. Bovendien waren juist deze huishoudens meer dan andere gezinnen in de verzorgende sector actief. Ze brouwden bier of bakten brood voor de lokale markt, maar ploegden eveneens de akkers van de *peasants* of verzorgden de mestbevoorrading. Ze waren mobiele dienstverstrekkers binnen de productiezijde van de lokale economie. Verder in de tekst zal de cruciale functie van de gezinnen in de lokale economie worden aangetoond.

TABEL 1 Aandeel bedrijven per bedrijfsoppervlakte, Land van Aalst 1569-1800

Periode	< 1 ha	< 3 ha	< 5 ha	aantal onderzochte dorpen
1569-1571	41	72	83	15
1e helft 17e eeuw	29	64	76	4
2e helft 17e eeuw	38	73	84	9
1e helft 18e eeuw	40	77	86	7
2e helft 18e eeuw	47	84	91	9

Bron: Van Isterdael, 'Landbouwstructuren', 271.

De structurele transformaties die plaatsvonden in de zeventiende en achttiende eeuw hadden een belangrijke invloed op de categorie van de grote boeren. Door de areaalversnippering nam hun aandeel in de bevolking sterk af. Omstreeks 1650 beschikte een derde van de huishoudens over paarden; omstreeks 1700 en 1750 was dit nog slechts 18 procent. Aan het einde van de achttiende eeuw had minder dan één op tien van de huishoudens nog een paard, wagen of ploeg.²¹ Volgens Erik Thoen lag de benedengrens voor de omvang van het bedrijf van een boer met paarden op vijf hectare.²² Hun doorsnee bedrijfsoppervlakte daalde van 6,6 hectare in het midden van de zeventiende eeuw naar 5,9 hectare een halve eeuw later. Omstreeks 1750

20. C. De Rammelaere, 'De beroepsstructuur van de plattelandse bevolking in Zuidoost-Vlaanderen gedurende de 18de eeuw', *Tijdschrift voor sociale wetenschappen* 4 (1959) 225-243, aldaar 228.

21. Vermoesen, Markttoegang, 144.

22. Thoen, 'A "commercial survival economy" in evolution', III.

was de oppervlakte afgenomen tot 4,3 hectare. Het is evenwel opvallend dat in de tweede helft van de achttiende eeuw de daling van het aandeel grote boeren met paarden gepaard ging met een stijging van hun bedrijfsoppervlakte. Aan het einde van het ancien régime beschikte een grote boer over ongeveer 6 hectare land.²³ Uit de bijlage blijkt bovendien dat die structurele verandering samenliep met een wijziging van het huishoudprofiel. Steeds meer *grote boeren met paarden* werden multifunctionele, ‘*peasant ondersteunende paardenboeren*’; ze namen steeds meer activiteiten in de verzorgende sector op zich.

Het kleine aantal paardenboeren dat na de ‘omslag’ van het midden van de achttiende eeuw overbleef, slaagde erin zijn greep op het platteland door middel van grondbezit te versterken. Daarenboven kende deze groep een absolute daling in aantal tot vaak minder dan tien per dorp, waardoor enkel een clubje *happy few* overbleef.²⁴ Van een proletariseringsgolf was in het ancien régime nog geen sprake. Het eigenbezit en dan voornamelijk het kleinbedrijf bleef de meest voorkomende exploitatievorm voor de armere huishoudens, hoewel de areaalversnippering de grondvererving en de grondkoop verstoorde. In de eerste helft van de negentiende eeuw nam de participatiegraad in de huisnijverheid weer toe. Het debat over het verband tussen de areaalversnippering en de participatie in de huisnijverheid, als oorzaak voor de rurale proletarisering, moet voor wat het Aalsterse betreft, in de negentiende eeuw worden geplaatst.

Op zoek naar in- en outputcircuits

Wat gebeurde er met de output van landelijke gezinnen? Produceerden ze voldoende surplus of dienden ze zichzelf te bevoorraden? Vooral Duitse historici beklemtoonden dat *peasant* huishoudens enkel nog in de eigen voedselbehoefte voorzagen en opteerden voor een doorgedreven arbeidsallocatie ten voordele van de huisnijverheid.²⁵ Om de transacties van de huishoudens in kaart te brengen, wordt achtereenvolgens op agrarische producten, hop en linnen, geconcentreerd.

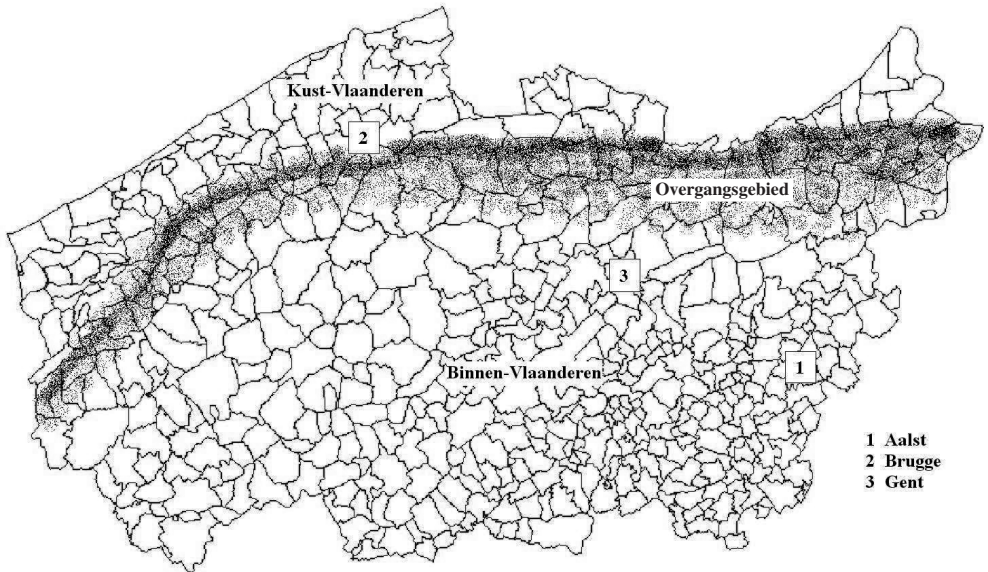
23. Vermoesen, Markttoegang, 146.

24. Thoen, ‘Transitie en economische ontwikkeling’, 171 en Vermoesen en De Bie, ‘Boeren en hun relaties’, 434.

25. P. Kriedte, H. Medick en J. Schlumbohm, *Industrialization before industrialization. Rural industry in the genesis of capitalism* (Cambridge 1981) 16; S.C. Ogilvie en M. Cerman, ‘The theories of proto-industrialization’, in: S.C. Ogilvie en M. Cerman (eds.), *European proto-industrialization* (Cambridge 1996) 1-11.

KAART 1 Binnen- en Kust-Vlaanderen

Agrarische producten – Sinds de late middeleeuwen wijst het belang van de Aalsterse graanmarkt op een belangrijke regionale productie, voldoende om weliswaar tijdelijk, een exportgerichte bierindustrie te ondersteunen.²⁶ Er bestonden belangrijke circuits die over de grenzen van de lokale rurale economie, huishoudens in de stad en op het platteland bevoorraden en de regionale bierindustrie van graan voorzagen. De stedelijke overheid zette alles in het werk om de bevoorrading optimaal te laten verlopen en te vermijden dat ‘het publicq groote prejuditie is lijdende’.²⁷ Het stadsbestuur had er immers alle belang bij om de distributie van de agrarische output en in het bijzonder de voedingsgewassen te beheren en te controleren met het oog op een stabiele prijsontwikkeling en een gelijkmatige verdeling.

Uit de bijna 580 transacties in de actiefzijde van de rurale boedels hebben er slechts tien betrekking op granen en veevoerders.²⁸ Dit betekent dat amper tien gezinnen op het ogenblik van de opmaak van de staat van goed, nog geld verwachtten voor de verkoop van graan of veevoeder. Zowel de autocon-

26. P. Stabel, *De kleine stad in Vlaanderen: bevolkingsdynamiek en economische functies van de kleine en secundaire stedelijke centra in het Gentse kwartier (14de – 16de eeuw)*, Verhandelingen van de koninklijke Vlaamse academie voor wetenschappen en kunsten. Klasse der letteren 156 (Brussel 1995) 228-229. Alsook E. Aerts, ‘Hop en bier. Handelsrelaties tussen Aalst en Lier (17e en 18e eeuw)’, *Het Land van Aalst* 51 (1999) 101-126, aldaar 102.

27. Stadsarchief Aalst (verder SAA), Oud Archief Aalst (verder OAA), *Ordonnanties*, nr. 18, f° 33 r°, 20 oktober 1757 en herhalingen.

28. 1650-1654 = 1; 1700-1704 = 1; 1750-1754 = 3 en 1790-1794 = 5.

sumptie als het belang van de graanmarkt beïnvloedden dit lage cijfer. Het al dan niet voorkomen van transacties in de bronnen hangt dus in grote mate af van het kredietaspect.²⁹ Relaties tussen onbekenden werden vaak contant afgehandeld, terwijl in transacties tussen personen die elkaar frequent ontmoetten eerder een vorm van krediet was verweven. Rekening houdend met de beperkte productiecapaciteit van het merendeel van de rurale huishoudens en de transportfaciliteiten van de paardenboeren is het niet verwonderlijk dat in de helft van de relaties een paardenboer als verkoper optrad. Het waren vooral zij die de netwerken in de graanverkoop met de stad onderhielden. Omgekeerd leverden ze eveneens aan rurale huishoudens. Zeker in twee gevallen leverden paardenboeren aan dorpsgenoten, eenmaal klavers en een andere keer koren en boekweit.³⁰

Tegenover het beperkt aantal verwijzingen naar verkoopsrelaties geven de boedels een overvloed aan informatie over aangekochte agrarische producten.³¹ Vooral hooi, stro, tarwe, koren of het weinig zeggende 'graan' werden aangekocht. Masteluin, klaver, aardappels, wortelen, erwten, bonen en haver kwamen minder frequent voor. Belangrijker is echter de vraag wie juist deze producten kocht. Dwong de areaalversnippering rurale huishoudens ertoe om zelf goederen aan te kopen die ze zelf niet meer konden telen? In dat geval was er sprake van een 'gedwongen commercieel netwerk'. De schulden in de boedels kunnen ook wijzen op strategieën van paardenboeren, die graan opkochten van andere rurale producenten om het zelf op de markt te brengen.

Omstreeks 1650 was een derde van de kopers paardenboer; een vierde van de kopers was wever. Hoewel eerder is aangetoond dat wevende gezinnen niet *a priori* gelijk stonden met verarmde of geproletariseerde huishoudens, is het wel opvallend dat juist deze gezinnen bijzonder actief waren in de transacties.³² Vijftig jaar later was er echter geen enkele paardenboer en slechts één wever bij de zes kopers. De boedels uit het midden van de achttiende eeuw vermelden dan weer twee paardenboeren en twee wevers onder de vijftien schuldenaars. Op het einde van het ancien régime waren er zelfs drie wevers op acht betrokken gezinnen en geen enkele paardenboer. De aanwezigheid van wevende huishoudens doet vermoeden dat in enkele gevallen de eigen productie niet volstond om in het eigen levensonderhoud te voorzien. Deze gezinnen waren in belangrijke mate afhankelijk van de lokale paardenboeren om onder meer graan aan te schaffen. Is er echter eenzelfde graad van afhan-

29. T. Lambrecht, Krediet en de Vlaamse rurale economie tijdens de 18de eeuw (Doctaarsverhandeling Geschiedenis Universiteit Gent 2007) 147.

30. SAA, Oud Archief Gijzegem (verder oAG), *staten van goed* (verder svg), nrs. 126-127, Joosyna Van Den Bossche 1751 en Peter Van Caeckenberghe 1754.

31. Aantal boedels: 1650-1654 = 12; 1700-1704 = 6; 1750-1754 = 15 en 1790-1794 = 8. Aantal relaties: 1650-1654 = 19; 1700-1704 = 6; 1750-1754 = 28 en 1790-1794 = 8.

32. Vermoesen, 'Gescheiden door de wallen?', 120.

kelijkheid in een exportgerichte agrarische sector? In de volgende paragrafen komt de hopnijverheid voor het voetlicht.

Hop — Ontstaan als een reactie van de lokale boerenbevolking op de laatmiddeleeuwse crisis om zo de dalende inkomsten te compenseren, won de teelt vooral in de vroegmoderne tijd aan belang.³³ Een eerste hoogtepunt werd in het begin van de zeventiende eeuw bereikt. Onder andere de oprichting van de Aalsterse hopmarkt (1609-1613) was een belangrijke stimulans voor de regio. Gedurende de hele zeventiende en achttiende eeuw behield de stad haar monopolie over het gebied tussen Dender en Schelde, maar ook tussen Dender en Zenne. Hoewel er ook hopmarkten bestonden te Ninove, Oudenaarde en Brussel, kenden die nooit het succes van de Aalsterse markt. Enkel Antwerpen zorgde voor concurrentie, maar functioneerde eveneens als internationale doorvoerhaven voor de Aalsterse hop. De rechtstreekse invloed die de Scheldestad op de marktwerking van Aalst en de hoppeductie van de Denderregio had, is niet te onderschatten. Na een periode van moeilijkheden omwille van talrijke gevallen van productvervalsing, waarover verder meer, resulteerde de directe tussenkomst van het Antwerpse stadsbestuur in de redactie van een nieuw reglement (1648).³⁴ De overheid van de Denderstad poogde met de regels de goede naam van de Aalsterse hop te beschermen door enkel de bellen van de beste kwaliteit met het keurmerk van de stad te zegelen.

De kredietrelaties vermeld in de rurale boedels (zie bijlage) schetsen een vrij nauwkeurig beeld van een twintigtal transacties in de hopteelt.³⁵ Daarenboven geven enkele vorderingen, neergeschreven in de stedelijke staten van goed, inzicht in de materie.³⁶ In de praktijk waren er drie groepen afnemers van de Aalsterse hop. In de eerste plaats kochten de lokale 'gebruikers' een gedeelte van de hophellen op. Zij bestonden voornamelijk uit de rurale en stedelijke brouwers. Vervolgens namen kooplui uit de Denderstad een deel van de productie af en ten slotte kochten allerhande 'vreemde' handelaars op de Aalsterse hopmarkt bellen aan. De boedels schetsen echter geen directe lijnen van producent tot handelaar-distributeur. Zelden stond de hopboer in rechtstreeks contact met kooplui die directe relaties onderhielden met Antwerpse handelaars. Eerder was er sprake van een web van tussenhandelaars of middelaars dat de producenten verbond met Aalsterse kooplui en hun Ant-

33. Aerts, 'Hop en bier', 103.

34. F. De Potter en J. Broeckeaert, *Geschiedenis der stad Aalst voorgaen van eene historische schets van 't voormalige Land van Aalst*, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*. 7de reeks 1 (Gent 1873-1876) 11 319.

35. Waarbij de relaties in absolute aantallen 1650-1654 = 11; 1700-1704 = 5; 1750-1754 = 3 en 1790-1794 = 3.

36. Aantal boedels van stedelijke hophandelaars/productenten 1650-1654 = 2; 1700-1704 = 2; 1750-1754 = 0 en 1790-1794 = 1.

werpse connecties. Het is veelzeggend dat in 41 procent van de relaties een middelaar, meer specifiek een paardenboer, was betrokken. Dit aandeel lag waarschijnlijk nog veel hoger, aangezien niet iedereen is geïdentificeerd.

Opnieuw vormden de paardenboeren gedurende de vier onderzochte periodes een eigen circuit, waarin ze als middelaar tussen de kleinere hopboeren en de handelaars fungeerden. Zo kocht Jan Cobbaut uit Hofstade in de jaren 1650 van meerdere hopboeren uit de regio bellen op.³⁷ Onder andere Aeriaen Redant, Geeraert Van Hauwe, Gillis Crick, Jan De Pape en Peeter Van De Meere verkochten bellen aan paardenboer Jan Cobbaut. Zelf leverde hij hop aan Van Der Geert, burgemeester uit Hofstade en vermoedelijk brouwer, maar tevens aan Aalstenaar Jan Vergoet. Dankzij hun transportfaciliteiten en hun pacht- en kapitaalnetwerken die verder in de tekst aan bod komen, slaagden paardenboeren erin de lokale distributie te stroomlijnen. Kleine hopproducenten waren echter niet afhankelijk van de paardenboeren. Eerder kan men de relaties als symbiotisch karakteriseren, aangezien de kleine producenten de mogelijkheid hadden om bellen voor cash of in ruil voor eerder geleverde goederen of diensten (graan, ploegwerk) aan lokale paardenboeren te verkopen. Daarnaast tonen de frequente vermeldingen van 'den hoppe op zolder' aan dat kleine hopboeren niet uitsluitend in dit circuit participeerden. Vermoedelijk wachtten ze op de juiste kans om hun productie in de meest gunstige omstandigheden aan de man te brengen. Het spel van vraag en aanbod en vooral de inelastische vraag van de Brabantse biersteden creëerden speculatieve kansen voor de hopproducenten. Door een deel van de productie tijdelijk achter te houden stimuleerden ze de constant hoge grondstofprijzen. Niettemin was deze strategie gelimiteerd door de natuurlijke degeneratie van het groene goud. Een te lange oppotting had belangrijke waardevermindering tot gevolg.

Ook de grote paardenboeren profiteerden van hun middelaarsfunctie. Niet alleen ontvingen ze een gedeelte van de uitstaande schulden die kleine boeren voor diensten en goederen aangingen, door de productaccumulatie schakelden ze concurrenten uit. Hoe minder boeren hop aanboden aan lokale afnemers en stedelijke kooplui, hoe meer kansen ze creëerden om een betere prijs voor hun waren te ontvangen. Dit vermoeden wordt door de normatieve bronnen bevestigd. De ordonnanties maken immers zelden melding van boeren als hopverkopers. Zij worden enkel geassocieerd met het productieproces en eventuele 'frauduleuse praktijken daaraengaende'.³⁸ De eigenlijke verkopers komen in de teksten voor als 'cooplieden, namentlyck de gene van den plattenlande, ghenaeamt Tuytelaers', of kortweg 'verkopers'.³⁹ Die rurale verkopers onderhielden op vertrouwen gestoelde handelsrelaties

37. SAA, Oud Archief Hofstade (verder OAHo), svg, nr. 9, Anna Van Kakenberghe 1651.

38. De Potter en Broeckaert, *Geschiedenis der stad Aalst*, II 327.

39. SAA, OAA, *Ordonnanties*, nr. 17, f° 119r°-v°, 2 september 1684 en herhalingen.

met de Aalsterse vrije hopkooplui, onder meer omdat velen doorgingen als *partners in crime*. Zo beschrijven de ordonnanties de praktijk ‘welcke dusdanige frauden dickmaels gecommiteert wordt op de solders van de coopluiden die nochtans de selve frauden niet over en brengen, nemaer componeren daerover metten fraudeleusen vercoopere’.⁴⁰ Kooplui en verkopers trachtten goede hop met bellen van mindere kwaliteit te vermengen door ‘eene sack met diversche sorten van hoppe [...] packende de hoppe van hoghen prijsen boven ende onderen oft in t midden van onderen prijsen ofte gepoyerende hoppe’.⁴¹ Ook probeerden ze het gewicht van de zakken te vermeerderen door zand of bladeren toe te voegen.

De voorgaande gegevens uit boedels en normatieve bronnen doen vermoeden dat de contacten van de Aalsterse hopkooplui voornamelijk via de meer vermogende paardenboeren uit de omgeving verliepen. Zij vervulden de functie van middelaar tussen de lokale producenten en de stedelijke handelaars. Recent onderzoek toont bovendien aan dat juist de paardenboeren pacht- en kapitaalrelaties met stedelingen onderhielden.⁴² De tussenpersonen konden dus voldoende vertrouwen bij de kooplui uit de Denderstad opwekken om in de privéwoning van deze stedelingen *frauden te committeren*.

Linnen — Niet alle lijnwaad dat rurale en stedelijke wevers afleverden, werd te koop aangeboden. Een deel was immers voor autoconsumptie bestemd.⁴³ Zo berekende Peter D’haeseleer het niveau van de linnenconsumptie voor zowel voltijdse als seizoensgebonden rurale wevers. Volgens hem belandde gemiddeld meer dan drie kwart van de productie ‘op de markt’ voor verkoop, het overige lijnwaad bleef in het huishouden.⁴⁴ Hoewel deze resultaten op basis van de eigen gegevens moeilijk verifieerbaar zijn, kan men aannemen dat minstens een deel van de productie in het gezin bleef. De grens tussen de productie voor de markt en voor het eigen huishouden was dan ook bijzonder smal. Volgens een tijdgenoot was het linnen bestemd ‘voords te verkoopen of te gebruyken, naer dat men het goed vindt’.⁴⁵ Enkele memorieboeken tonen het gebruik van linnen als betaalmiddel aan.⁴⁶ Vooral inwonend dienstpersoneel en knechten ontvingen lijnwaad als (werk)kledij en als een deel van

40. SAA, OAA, *Ordonnanties*, nr. 17, f° 119r°-v°, 2 september 1684 en herhalingen.

41. SAA, OAA, *Ordonnanties*, nr. 17, f° 119r°, 2 september 1684 en herhalingen.

42. Vermoesen en De Bie, ‘Boeren en hun relaties’, 440.

43. Lambrecht, *Een grote hoeve*, 109.

44. P. D’haeseleer, Proto-industrialisering van de vlasnijverheid in dertien gemeenten ten westen van Aalst (18e – eerste helft 19e eeuw). Een bijdrage (Licentiaatsverhandeling Geschiedenis Katholieke Universiteit Leuven 1990) 166.

45. P. Sencie, *De pagters, landmans en boerendhandboek en almanach, of noodzaaklyk onderwys voor den landbouw* (Gent 1785) 26.

46. Lindemans, ‘Uit het memorieboek’, 282-284; Van Der Hameyde, ‘De linnenkast’, 356-360; Bovyn, ‘Het “handboek” van Joannes Moens’, 41-65.

het loon.⁴⁷ In 1669 noteerde Joanna De Bast, een brouwersvrouw uit Essene, nauwgezet wat de meiden en knechten zoal ontvingen.⁴⁸ Voor de drie maanden die Anna Peeman diende in het huishouden, ontving ze de volgende zaken: ‘het vierde paert van 24 gul(den)s en het vierde paert van dese naer volgende dingen(:) van 3 hem(den), van 2 voorschooden, van een elle fijn lijnwaet, van een paer schoenen en van een paer kousen’. Haar collega Jenneken van den Abbeel kreeg ‘15 gulden en 2 hemden, 2 voorschooden, een elle fijn lijnwaert, een paar schoenen’.⁴⁹ In het begin van de achttiende eeuw schreef Jacobus Timmermans de ‘arbeidscontracten’ die hij met zijn meiden afsloot in zijn memorieboek neer. In 1713 noteerde hij het volgende: ‘1713. Memorie van het meijsen Catherine van Holder die commen is voor achtien gulden, een paer schoenen en een paer plattijnen en thien ellen breed lijnwaert en twee voorschooden, eenen grouwen en eenen blauwen, twee ellen fijn lijwaert’.⁵⁰ De vooruitbetaling die Trese Monseurs ontving nadat ze opnieuw in dienst trad bij Joannes Moens, een boer uit Herzele, bestond uit ‘vijf ellen lijnwaert tot maecken van een bruijgoms hemde’.⁵¹ Onderzoek naar het spaargedrag van dienstboden op de grote hoeves in het Brugse Vrije maakt duidelijk dat vooral meiden een enorme ijver aan de dag legden om een voorraad textiel tijdens hun diensttijd in te slaan.⁵²

Wat gebeurde er met de rest van het linnen? Via welke circuits kwam het op de markt terecht? Er was een onderscheid tussen de marktgerichte productie en het weven ‘op bestelling’.⁵³ In dit laatste geval kwam de consument, al dan niet voorzien van garen, bij een wever met de opdracht één of meerdere stukken te produceren. Ook in het zeventiende-eeuwse Aalst was dit het geval. Twee boedels van wevers maken melding van de prijs ‘van het weven van ene leynenlaken’, die Aalsterse klanten nog dienden te betalen.⁵⁴ Beide wevers bezaten zelf hun grondstof, namelijk tientallen ponden garen, waardoor de vordering niet als een achterstallig dag- of jaarloon kan worden geïn-

---

47. E. Van Nederveen Meerkerk en A. Schmidt, ‘Tussen arbeid en beroep. Jongens en meisjes in de stedelijke nijverheid, ca. 1600-1800’, *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 3 (2006) 24-50; V. Delahaye, ‘“t is altijd beter wat te lang vertoeft, als wat te vroeg begonst”. Het voorhuwelijkssparen van dienstboden binnen het Brugse Vrije in de achttiende eeuw’, *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 3 (2006) 54-77.

48. Essene is een deelgemeente van het huidige Affligem en ligt op ongeveer zes kilometer van Aalst.

49. Van Der Hameyde, ‘De linnenkast’, 359.

50. Lindemans, ‘Uit het memorieboek’, 283.

51. Bovyn, ‘Het “handboek” van Joannes Moens’, 56. Herzele ligt ten zuidwesten van Aalst.

52. Delahaye, ‘Het voorhuwelijkssparen van dienstboden’, 77.

53. Vermoesen, Markttoegang, 267.

54. SAA, OAA, svg, nrs. 1774-1776, Marie Van Den Bossche 1651 en Pieryntien De Bruyne 1653.

terpreteerd.⁵⁵ Deze stedelijke wevers functioneerden in een koopsysteem of *Kaufsystem*, waarbij de producent eigenaar was van de productiemiddelen.⁵⁶

Een aantal rurale wevers opteerde, deels als betaling voor diensten zoals *labeur* (ploegwerk), *peerdewerck* of wagenwerk, deels voor het bijkomend 'gemak' hun laken niet zelf te moeten transporteren, voor de afzet aan de rurale middelaars. De transactiekosten liepen voor een wever immers snel op, wanneer die te veel tijd verloor om de afstand tussen weefgetouw en afnemer te overbruggen. Daarom namen grote paardenboeren deze distributiefunctie over. Niet alleen bezaten ze de transportfaciliteiten, zoals paarden en wagens om grote hoeveelheden linnenlaken naar een bepaald punt te brengen.⁵⁷ Door de accumulatie van linnen schakelden ze ook de concurrentie op de afzetmarkt uit.⁵⁸ Daarnaast hadden zij, meer dan wie ook, de gelegenheid om zich een dag *vrij* te maken en te participeren aan het hele prijsonderhandelingsproces. Op die manier vervulden paardenboeren in de linnennijverheid een gelijkaardige functie als in de hopsector.

Uit de analyse van de arbeidslonen als dagloner enerzijds en als wever anderzijds, kon Lambrecht opmaken dat er in essentie voor de schuldenaar geen verschil tussen beide was.⁵⁹ Huishoudens die schulden aangingen bij paardenboeren converteerden daarom agrarische arbeid als dagloner naar proto-industriële activiteiten als spinster en wever. De *incentives* voor de convertibiliteit speelden immers aan beide zijden van de schuldrelatie. Zo profiteerden beide van de bijwijlen gunstige conjunctuur in de linnenindustrie tijdens de onderzochte periode. Uit de schets van het productieprofiel blijkt bovendien dat spinnen en weven vooral voorkwamen bij de gezinnen die eveneens een beroep deden op de diensten van de paardenboeren. In dit opzicht creëerde de huisnijverheid in de lokale economie een toegang tot de waaier van diensten van de meer vermogende boeren. Garen en linnen vormden voor vele gezinnen daarvoor het ruilmiddel bij uitstek. Ze betaalden

---

55. Wat wel het geval in een *Verlags*systeem zou zijn: *Verlagsystem*, *Verlagssteem*, *putting-out system*, *putting-out systeem* of *uitgavesysteem*: productiesysteem waarbij de producent op commissieloon produceert met de hem ter beschikking gestelde productiemiddelen, die eigendom van de koopman-ondernemer blijven.

56. Productiesysteem waarbij de producent de eigenaar is van de productiemiddelen (in deze studie onder andere het spinnewiel of het weefgetouw) en het afgewerkte product aan een koopman verkoopt. In praktijk verkocht diezelfde koopman vaak de grondstoffen aan de producent.

57. SAA, Oud Archief Erembodegem (verder OAE), *svg*, nr. 1373, Anna Maria Van Nieuwenhove 1754: zij bezaten op het ogenblik van de opmaak van de boedel 119 ellen wit lijnwaad aan tien stuivers de el en 16 ellen grauw lijnwaad aan zeven stuivers de el.

58. SAA, OAG, *svg*, nr. 127, Peter Van Caeckenberghe 1754: dit is een van de weinige boedels waar er melding van de aankoop van linnen door boeren wordt gemaakt.

59. T. Lambrecht, 'Reciprocal exchange, credit and cash: agricultural labour markets and local economies in the southern Low Countries during the eighteenth century', *Continuity and change* 18 (2003) 237-261, aldaar 249.

de paardenboeren voor hun agrarische diensten, hun leveringen van goederen, hun grondverhuur en hun kapitaalverstrekking zoals verder wordt aangetoond.

Spilfiguren in het net van economische transacties

De dienstverlenende of ‘*peasant* ondersteunende’ activiteiten die paardenboeren op zich namen, waren een centrale schakel in de werking van de lokale economie. Er was sprake van een ongelijke ruilvoet tussen kapitaal en arbeid die de aard van de transacties verklaart. De bevolkingsgroei creëerde een overaanbod aan arbeid in een regio waar het schaarse kapitaal in een clubje van *happy few* geconcentreerd werd. De toegang tot agrarische kapitaalgoederen, paarden, wagens en ploegen was dan ook beperkt. Niettemin waren de meeste huishoudens, zeker in de decennia vóór 1770, voor de bewerking van de akkers van deze externe dienstverlening afhankelijk. Thijs Lambrecht toont aan dat het voor bedrijven met een oppervlakte vanaf ongeveer 2,23 hectare het – in arbeidsdagen uitgedrukt – voordeliger was om de akkers te *laten ploegen* in plaats van de percelen *zelf* om te *spitten*.⁶⁰ Bovendien waren dezelfde gezinnen voor hun agrarische output eveneens aangewezen op de paardenboeren. Zowel voor graan en veevoerders, hop als linnen vormden ze cruciale schakels tussen producent en consument of handelaar. De centrale functie van paardenboeren in de lokale economie uitte zich in een zeer ongelijke ruilvoet. Vooral de paardendiensten werden duur betaald. Gedurende de hele achttiende eeuw was de verhouding tussen kapitaal en arbeid één op negen. Twee paarden hadden twee dagen nodig om één hectare te ploegen, terwijl een man daarvoor maar liefst achttien tot negentien dagen moest spitten. Vermoedelijk was de situatie in de tweede helft van de zeventiende eeuw iets rooskleuriger, aangezien meer paardenboeren diensten leverden en de areaalversnippering en de bevolkingsgroei nog niet waren doorgebroken.⁶¹

De markthouding van de *peasants* was beperkt door wat als een ‘commerciële autarkie’ kan worden omschreven. Aalsterse rurale huishoudens waren zeer marktgericht, maar wendden hun productie gedeeltelijk aan voor ruilhandel en het onderhouden van op wederkerigheid gerichte sociaal-economische relaties. Eerder bleek immers dat rurale huishoudens bij paardenboeren talrijke schuldrelaties aangingen onder meer voor agrarische dienstverlening en het ontlenen van kapitaal. De resultaten van eerder onderzoek bevestigen immers de cruciale positie die de paardenboer in de grond- en kapitaalmarkt innam, zoals uit de volgende paragrafen blijkt.⁶²

60. Lambrecht, *Een grote hoeve*, 121.

61. De Kezel, ‘Grondbezit in Vlaanderen’, 61.

62. Vermoesen en De Bie, ‘Boeren en hun relaties’, 444.

In de historiografie is de toegenomen rurale vraag in zowel de grond- als de kapitaalmarkt vooral vanuit een stedelijk perspectief benaderd. Volgens de literatuur splitste de burgerij bewust haar rurale bezittingen in kleine stukjes grond op en verhuurde de lapjes aan keuters-thuiswerkers. Ook aan een kleiner wordend aantal vermogende boeren werd een dergelijke grondpolitiek toegeschreven. Uit de eigen gegevens bleek deels een ander relaas. De bevolkingsgroei in Binnen-Vlaanderen veroorzaakte inderdaad sterk stijgende grondprijzen, vooral na 1730-1740, wat een toegenomen vraag (en aanbod) naar kapitaal tot gevolg had. Ondanks de dalende intrest bleef de investering in kapitaal voor vele gezinnen te verkiezen boven de belegging in grond. Vanaf 1730-1740 was het minder interessant om grond te verpachten, vooral omdat de zuivere winst die de verpachting opleverde, steeds onder het niveau van de kapitaalwinst bleef.⁶³ Gezinnen die voor de productie niet op grond waren aangewezen, hielden zich als koper van de grondmarkt afzijdig. Bijgevolg wonnen stedelingen noch adel in de grond- en kapitaalmarkt aan belang. Er was weliswaar een toename van de stedelijke infiltraties op de kapitaal- en grondmarkt in de eerste helft van de achttiende eeuw, maar die nam af naar het einde van het ancien régime toe. De resultaten spreken een stedelijke investeringsgolf aan het einde van de achttiende eeuw tegen.⁶⁴ Niettemin blijkt dat stedelingen meer, frequenter of zelfs uitsluitend grond verpachtten of geld uitleenden aan de meer vermogende rurale huishoudens.⁶⁵ Vooral de middelaars hadden dus toegang tot het stedelijk kapitaal. Maar het waren zijzelf die netwerken onderhielden met alle lagen van de rurale bevolking. Ze namen zo een centrale positie in die niet alleen gestoeld was op in- en output circuits.

Tussen Marx en Smith

Door het reilen en zeilen van een grote groep gezinnen na te gaan, kan een aantal centrale aspecten van de lokale economie in kaart worden gebracht. In wat volgt zal ik aantonen dat een beter begrip van de gezinseconomie en van de lokale economie een belangrijke nuance in de 'transitiedebatten' aanbrengt. Ik zal er ook op wijzen dat de transformatie van een vroegmoderne pre-industriële samenleving naar een industriële maatschappij te vaak eenzijdig is benaderd. Daarenboven stelt een grondig inzicht in de lokale economie ook processen als proletarisering, polarisering en commercialisering scher-

---

63. Vermoesen, Markttoegang, 213 en H. Van Isterdael, 'Evolutie van de grond- en pacht-prijzen te Okegem (17de-18de eeuw)', *Het Land van Aalst* 32 (1980) 195-225, aldaar 215.

64. De zogenaamde 'third offensive of the bourgeoisie', lees Thoen, 'A "commercial survival economy" in evolution', 135.

65. Vermoesen en De Bie, 'Boeren en hun relaties', 440.

per. Een interessante leidraad voor de aansluitende beschouwingen over de relaties tussen landelijke gezinnen en de markt(en) vormen de studies van Thoen, Hoppenbrouwers en Van Zanden.⁶⁶

Zowel in het neo-Marxistische als in het neo-Smithiaanse discours wordt een onderscheid gemaakt tussen de marktgeoriënteerde exploitaties en de *peasant* bedrijfjes.⁶⁷ Waar de grote bedrijven het glorierijke pad van specialisering en arbeidsdeling hadden ingeslagen, bleven de *peasants*, althans volgens neo-Smithianen, aanmodderen in risicospreidend, zelfs risicomijdend gedrag.⁶⁸ De neo-Marxist wijst dan weer op de fundamentele keuze voor zelfvoorziening bij *peasants* en het gedwongen karakter van hun marktgerichtheid binnen het arsenaal van overlevingsstrategieën.⁶⁹ Bovengenoemde dualiteit op het niveau van de bedrijfsvoering creëert heel wat mogelijkheden om regionale economieën te vergelijken of om de opkomst of verdwijning van grote boeren of *peasants* te analyseren.

De lokale economie, het web van economische transacties tussen gezinnen, bestond uit meerdere circuits.⁷⁰ Gezinnen waren immers actief in commerciële sectoren, zoals de linnennijverheid en de hopteelt, maar gebruikten hun output deels om op wederkerigheid gebaseerde ruilrelaties met andere huishoudens en vooral met paardenboeren te onderhouden. Een voorbeeld van dergelijke op wederkerigheid gerichte relaties is in figuur 1 weergegeven. Paardenboer en smid Egilis Van Brempt noteerde in zijn memorieboek de ‘principaele kerf’ en ‘conterkerf’ met zijn dorpsgenoten op een kerfstok, waarna na verloop van tijd een afrekening volgde. De landelijke middelaars vormden een kleiner wordende groep van vermogende gezinnen met een gelijkaardig profiel. Zo combineerden ze hun landbouwbedrijf met allerlei dienstverlenende activiteiten in de landbouw, de linnennijverheid en de verzorgende sector. Door hun kapitaalbezit slaagden ze erin arbeid, agrarische en industriële output van andere gezinnen aan te trekken.

66. Hoppenbrouwers en Van Zanden, ‘Restyling the transition from feudalism to capitalism’, 19 en Thoen, ‘Transitie en economische ontwikkeling’, 154.

67. Vermoesen, Markttoegang, 23.

68. J. de Vries, *The Dutch rural economy in the golden age, 1500-1700* (New Haven, Londen 1974).

69. R. Brenner, ‘The Low Countries in the transition to capitalism’, in: P. Hoppenbrouwers en J.L. van Zanden (eds.), *Peasants into farmers? The transformation of rural economy and society in the Low Countries (middle ages-19th century) in light of the Brenner debate*, Corn publications series. Comparative rural history of the North Sea area 4 (Turnhout 2001) 275-338, aldaar 281.

70. P.T. Hoffman, *Growth in a traditional society. The French countryside 1450-1815* (Princeton 1996) 35.

FIGUUR 1 Wederzijdse afrekening in een memorieboek, Essene 1792

The image shows a handwritten ledger page with several entries. Each entry consists of two rows of vertical tick marks (|||||) representing transactions. The entries are as follows:

- Entry 1:** P. de Vogel 1787. The first row has 15 ticks, and the second row has 15 ticks. A '1' is written to the right.
- Entry 2:** m. de Wambaeq 1792. The first row has 20 ticks, and the second row has 20 ticks. A '39' is written to the right.
- Entry 3:** L. Gabaerck 1787. The first row has 20 ticks, and the second row has 20 ticks. A '29' is written to the right.
- Entry 4:** Jan. de Van m. 27. The first row has 20 ticks, and the second row has 20 ticks. A '29' is written to the right.

At the bottom of the page, there is a small calculation: $\frac{3-5}{4-0}$.

Bron: ABA, Familiefonds, memorieboeken, Egilis Nepomicenis Van Brempt.

Vanuit het perspectief van het gezin wijst het actief zijn in een circuit niet *per se* op directe marktbetrokkenheid. Het marktcircuit functioneerde immers *naast* andere circuits waarin ruil en wederkerigheid de toon aangaven. Niettemin waren de netwerken waarin de paardenboeren een cruciale functie innamen steeds verbonden met de Aalsterse markt of met stedelijke kooplui. Maar wat waren de voordelen van dit regionale systeem dat deels door rurale tussenpersonen werd gedomineerd?

Enerzijds was er het buffereffect dat door de aanwezigheid van de middelaars werd gecreëerd. Door de toegang tot de circuits van de tussenpersonen stonden vele gezinnen niet in rechtstreeks contact met de expanderende markteconomie. Via persoonlijke relaties, gebaseerd op ruil en wederkerigheid, waren ze in staat om de (stedelijke) markt op een afstand te houden. Dankzij de paardenboeren konden *peasants* risicomijdend, zelfvoorzienend gedrag aan de dag leggen in een sterk marktgerichte omgeving. Anderzijds gingen juist de tussenpersonen 'kapitalistische' relaties met kooplui en stedelingen aan. De accumulatie van kapitaal en agrarische of industriële output heeft immers altijd marktgericht gedrag als gevolg. Het is zelfs legitiem om marktbetrokkenheid als een zelfversterkend proces te beschrijven. Boven-

dien is er sprake van een vorm van specialisering. Eerder dan hun output zelf te vermarkten, specialiseerden vele gezinnen zich in productieactiviteiten en lieten de distributie over aan de paardenboeren. Men kan eveneens wijzen op de imperfectie van de vroegmoderne lokale markt, ondanks de expanderende markteconomie. De ‘macht’ van de paardenboeren verhinderde immers dat *peasants* vrije toegang hadden tot die markt. Het lijkt er dus sterk op dat de lokale economie marktgerichte én risicomijdende strategieën verenigde.

Subjectieve preferenties als gevolg van de economische, de socio-culturele en de politieke context, beïnvloedden de mogelijkheden van de onderzochte gezinnen. Het is dus niet uit te sluiten dat preferenties de profielen en de netwerken van huishoudens vorm gaven en daardoor verschillen tussen op het eerste gezicht vergelijkbare gezinnen verklaren. Maar de aanwezigheid van verschillende circuits is niet alleen vanuit gezinsgebonden preferenties te verklaren. Ook de wijze waarop huishoudens met transactiekosten omgingen, bepaalde op welke netwerken de gezinnen aanspraak maakten. Actief zijn op de markt ging immers altijd met kosten gepaard: kopers en verkopers dienden tijd en geld te investeren in informatievergaring en in prijsonderhandelingen. Bij de keuze voor een circuit maakten de gezinnen dus een afweging van de kosten die aan elk netwerk waren verbonden.

Transactiekosten verklaren ook de uitgesproken markt oriëntatie van de paardenboeren. Door de accumulatie van agrarische en industriële output waren ze in staat de transactiekosten over grotere hoeveelheden te verdelen. Voor de andere gezinnen, die minder frequent op de markt aanwezig waren, ging dit schaalvoordeel niet op. De cruciale positie die de tussenpersonen innamen, creëerde evenwel een onevenwichtigheid in de lokale economie. De *happy few* moesten immers de tijd en het geld terugverdienen dat ze in hun controlepositie investeerden. De toegang voor rurale gezinnen tot de circuits van de paardenboeren eiste dus een prijs. In ruil voor de diensten en de gewaarborgde voedsel- en grondstofvoorziening, verzekerden de middelaars zich van de arbeid en van de agrarische en industriële output uit de gezins-economie. Het uitwisselingssysteem in de Aalsterse lokale economie was een pasklaar antwoord van de gezinnen in een ‘gemonetariseerde’, maar geen ‘gemonetiseerde’ rurale samenleving.⁷¹

Besluit

In de zeventiende en vooral in de achttiende eeuw groeide de rurale bevolking rond Aalst voortdurend aan. Tegelijkertijd zette zich een proces van areaalversnippering in, waardoor de bedrijfsoppervlakte stelselmatig afnam. Beide

71. Lambrecht, Krediet en de Vlaamse rurale economie, 91.

evoluties drukten hun stempel op de verschuivingen binnen de lokale economie: tussen 1650 en 1850 verdubbelde in vele dorpen het aantal bedrijven. Niettemin bleven de gezinnen, zeker tot aan het einde van het ancien régime, eigenaar van hun hofstede. Pachtbedrijven waren in de vroegmoderne regio Aalst eerder een uitzondering.

De landbouw, de veeteelt, de linnennijverheid en de verzorgende sectoren werden zowel door verandering als door immobilisme gekenmerkt. Ondanks of dankzij de miniaturisering van de landbouwbedrijven, was er vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw sprake van een lichte productiviteitsgroei. De toename was echter geenszins revolutionair. Ze is eerder als een groeiversnelling te karakteriseren. Gelijktijdig kende het teeltplan ingrijpende transformaties, waarbij vooral de broodgranen aan bewerkte oppervlakte inboetten, terwijl voedergewassen aan belang wonnen. De groeiende populariteit van de voedergewassen ging echter gepaard met een inkrimping van de veestapel. Voornamelijk de armste, kleine boeren waren niet meer in staat om vee te houden. Tegelijkertijd nam de weefactiviteit bij deze gezinnen toe. Niettemin nam na 1750 de algemene weefgraad af, hoewel het aantal verhandelde lakens op de Aalsterse linnenmarkt bleef stijgen. Die paradox is deels te verklaren door de oprichting van de stedelijke manufacturen die tientallen wevers werk verschaften. Zeker in Aalst lag dit concentratieproces aan de basis van de verschrompeling van het thuisweven.

De lokale economie werd in de onderzochte periode meer en meer financieel zelfbedruipend. Hoewel stedelingen, *in casu* Aalstenaars, op de rurale grond- en kapitaalmarkt actief waren, trad er geen 'stedelijke kapitalistische invasie' op. Integendeel, vooral de vermogende landelijke gezinnen, de paardenboeren, wonnen op de markten aan belang. Juist zij onderhielden kredietrelaties met de Aalsterse burgerij. Hun circuits domineerden de huishoud- en lokale economie en de stromen tussen stad en platteland. Door hun centrale functie in de lokale economie waren andere gezinnen in staat om zelfvoorzienende en marktgerichte strategieën, specialisering en risicomijdend gedrag in de huishoudeconomie te combineren.

Categorie	Naam	Productieprofiel 1700										Andere activiteit		
		Paardenboer	Veeteelt	Vlasteelt	Vlasbewerking	Spinnen	Weven	Hopteelt						
4	Jan Uytehove en Jaeckemyntien Geerts	I	I	I	I	I	O	O	O	O				
4	Josyna Van Overloop	I		I	I	I	O	O	O	O				
4	Germes Huybrecht	O	I	O	I	I	O	O	O	O				
4	Frans Callebaut	O	I		I	I	O	O	O	O				
4	Catelijne Van Den Broecke	I	I	O	I	I	O	O	O	O				
4	Jan Van De Velde	I	I		I	I	O	O	O	O				
4	Joos Van Der Elst	I	I		O	O	O	O	O	O				bakker
	?													
	Anna Van Kakerberghe	I	I	O	I	I	O	O	O	O				
	Janneke De Coster													
	Heynderick Letternhove en Maria Van Langenhove													

Productieprofiel 1700

Categorie	Naam	Paardenboer	Veeteelt	Vlasteelt	Vlasbewerking	Spinnen	Weven	Hopteelt	Andere activiteit
I	Francoise Van Malderen	O	O	O	I	I	O	O	1) winkelier 2) imker
I	Joos De Mulder	O	I	I	I	I	O	I	
I	Catlijn Mook	O	I	O	I	I	I	I	
I	Joos De Brauwe	O		O	O	O	O	O	
I	Adrianeken De Saedeleir	O	I	O	I	O	O	I	
I	Pieter Luysterman	O	I		O	I	O	I	
I	Peeter Pauwels	O			O	O	O	I	
I	Joos De Bolle	O	I	I	I	O	O	O	
I	Barbara Roelants	O	I	O	O	I	O	O	
I	Pieter Luijsterman	O			I	O	I	I	
2	Jenneke De Smet								
2	Daniel De Haeck	O			O	O	O	O	
2	Frans Heylens	O	I	I	I	I	O	O	

TABEL 2 Vervolg

Categorie	Naam	Productieprofiel 1700 – Vervolg										Andere activiteit	
		Paardenboer	Veeteelt	Vlasteelt	Vlasbewerking	Spinnen	Weven	Hopteelt	Andere activiteit				
2	Adriaen Muylaert	0	I		I	I	0						koster
2	Jacquelyne Van Haute	0	I	I		I	0						
2	Adriaen Hertsens	0	I	0		0	0				0		
2	Marie Dedemaecker	0	I			0	0				I		
2	Pieter De Pau	0	I			0	0				I		
2	Marie Baijens	0	I			I	0				I		
2	Gillis De Vuyst	0	I	0		0	0				I		
2	Peeter Dedemaecker	0	I	0		I	0				I		
3	Jan Beeckman	I	I	I		0	0				0		
3	Jacquelyne De Beule	I	I	I		0	0				0		
3	Lucas De Bock	0	I	0		0	0				0		wagenmaker
3	Cornelia Kieckens	I	I			0	0				I		
3	Jan Van Ruyskensvelde	0	I			I	I				I		timmerman
3	Pieter Scherlinck	0	I	0		0	0				I		
3	Marie Seminck	0	I			I	I				0		
3	Pieter Droeshaut	0	I			0	0				I		
3	Gheertruyt Van De Velde	0	I	0		0	0				I		
3	Elisabeth Kieckens	0	I	I		I	0				I		winkelier
3	Joanne De Reuse	0	I	0		0	0				I		
3	Joanna Seminck	0	I	0		0	0				I		winkelier
4	Joanna Beeckmans	I	I	I		0	0				0		
4	Jan Van Royen					0	0				0		1) herbergier 2) bakker
4	Cathalijn Van Der Meiren	I	I	I		0	0				0		
4	Frans Van Nuffel	I	I	I		0	0				0		
4	Anna Sproetens	0	I	0		I	I				0		kuiper
4	Joosyne De Coninck	I	I	I		I	I				0		

Productieprofiel 1750										
Categorie	Naam	Paardenboer	Veeteelt	Vlasteelt	Vlasbewerking	Spinnen	Weven	Hopteelt	Andere activiteit	
4	Anna De Vies	0	I	I	I	I	0	0		
4	Marie Van Wetteren	0	I		I	I	I	I		
4	Cornelis Kieckens	I	I		0	0	0	I	brouwer	
4	Josijne Van Den Abbeele	0	I	I	0	0	0	I		
4	Jan Schollaert	I	I	0	I	I	0	I		
4	Anna Arijjs	0	I	0	I	I	I	I		
	Marie Hoffmans									
	Francois Dirick			0	0	0	0	0		
	Jan Michiels									
I	Elisabeth De Haeck	0	I	I	I	I	I	0		
I	Marie Blancquaert	0			I	0	0	0		
I	Anna Françoise Smeakens				0	0	I			
I	Gillis Muylaert				0	0	I		imker	
I	Elisabeth Boeyckens	0		I	0	0	0	0		
I	Jan Meganck	0			0	0	0	0		
I	Laureijs Scheerlinck	0	I		0	0	0	0		
I	Merten Clopterop en Barbara Everaert	0		0	0	0	0	0		
I	Catherina Bauwens	0	I	0	I	I	0	0		
I	Peeternelle Verheecken	0	I	0	I	I	0	0		
I	Gillis Bijl	0			0	0	0	0		
I	Adriaene Huylebrouck	0		0	0	I	0	0		
I	Barbara Vercruijsen	0	I	0	I	I	I	0	houtbewerker	
I	Engelbertus Petit	0		0	0	I	0	0		
I	Adriaen De Saedeleer	0		I	0	0	0	0		
I	Peeter Bernaer	0			I	0	0	I		

TABEL 2 Vervolg

Categorie	Naam	Productieprofiel 1750 – Vervolg										Andere activiteit		
		Paardenboer	Veeteelt	Vlasteelt	Vlasbewerking	Spinnen	Weven	Hopteelt						
I	Marie Bouxis	0	0		I	I	I							
I	Catherina Van Wetteren													
I	Jan Van Mol	0			I	I	I							
I	Elisabeth Meert	0	I	0	0	I	I							
I	Joanna Strickx	0		0	I	I	I							
I	Adriaen Persoon	0	I	0	I	I	I							
I	Joanna Meert	0	I		I	0	I							winkelier
2	Maria Muyaert	0	I	I	0	I	0							
2	Maria Brijs	0	I	I	I	I	0							1) winkelier
2	Joosina Corthals	0	I	I	0	0	0							2) bakker
2	Judocus Vercauteren													
2	Paulus Brijs	0	I		0	0	0							
2	Judocus De Saedeleer	0	I	0	I	I	I							
2	Adriaen De Bruyne	0	I	I	I	I	I							houtbewerker
2	Marie Touriany	0	I	0	0	I	0							
2	Guilliam Van Der Beurght	0	I	0	I	I	I							
2	Nicolaes Van Blyenberghe	0	I	0	I	I	I							bakker
2	Catherina Schoon	0	I	0	I	I	I							
2	Jan Huijs	0	I	0	I	I	I							
2	Jan Arijjs	0	I	0	0	I	0							
2	Cornelis De Schrijver	0	I	0	I	I	I							
2	Petronella De Blander	0			0	0	0							1) koster
2	Marie Temmerman	0	I		I	I	I							2) winkelier
2	Petrus Meert	0	0		I	I	I							
2	Marie De Lecuw	0	I	I	I	I	I							

TABEL 2 Vervolg

Categorie	Naam	Productieprofiel 1750 – Vervolg										Andere activiteit	
		Paardenboer	Veeteelt	Vlasteelt	Vlasbewerking	Spinnen	Weven	Hopteelt					
3	Adriaen Droeshout	0	I		0	0	0	0	0	0	I		
4	Jan Lauwaert												
4	Jan Blindeman	I	I	I	I	I	I	I	I	I	0		wagenmaker
4	Frans De Jonghe	0	I	0	0	0	0	0	0	0	0		
4	Joosyna Van Den Bossche	I	I	0	I	I	I	I	I	0	0		
4	Adriana Van Den Hauwe	I	I	0	I	I	I	I	I	I	0		bakker
4	Joos De Decker	I	I	I	I	I	I	I	I	0	I		imker
4	Anthon Triest	0		I	0	0	0	0	0	0	0		
4	Anna Bosman	0	I	I	0	I	0	I	I	I	0		
4	Elisabeth Van Der Hauwe												
4	Elisabeth Van Langenhove	I	I	I	0	0	0	0	0	0	I		1) wagenmaker 2) imker
4	Marie Van Driessche	I	I	I	I	I	I	I	I	I	0		bleker
4	Catharina Van Den Steen	0	I	I	0	I	0	I	0	0	I		bakker
4	Josyne Verhoven	0	I	I	I	I	I	I	I	I	0		1) handschoenmaker 2) klofmaker 3) verkoop asse
4	Adriaen Bijl en Anthonette Hofman												
4	Josina Beeckman	0		0	I	I	I	I	0	0	0		winkelier
4	Andries Boterbergh	0	I	0	I	0	I	0	0	0	I		
4	Anna Maria Van Nieuwenhove	I	I	0	I	0	I	0	0	0	I		varkens-handelaar of beenhouwer
4	Joanna Vercammen	0	I	0	I	I	I	I	I	I	I		klompenmaker
4	Anna Van De Velde	I	I		I	0	I	0	0	0	I		
4	Cornelia Baijens	0	I	I	I	I	I	I	0	0	I		
4	Gillis Lenssens	0	I	I	I	0	I	0	0	0	I		
4	Adriaen Streleman	I	I	I	I	I	I	I	I	0	I		

TABEL 2 Vervolg

Categorie	Naam	Productieprofiel 1790 – Vervolg										Andere activiteit
		Paardenboer	Veeteelt	Vlasteelt	Vlasbewerking	Spinnen	Weven	Hopteelt				
I	Joanna Claessens	0				0	0	0				
I	Maria Catherina Van Vaerenbergh	0	I	0		0	0	I				timmerman
I	Joanna D'Hooremond	0				0	0	0				1) houtkapper 2) wassen linnen
I	Anna Bouckstal	0	0	I		I	I	I				
I	Philippus Flips	0	0			0	0	0				klompenmaker
I	Joanna Schoonjans	0				0	0	I				
I	Philippus Strickx											
I	Francisca Callebaut	0		0		I	I	0				timmerman
2	Hendricus Blancquaert	0	I	0		I	I	0				
2	Jan Baptist Van Hosselaer	0				0	0	0				
2	Maria Anna De Landsheere en Michiel Van Der Vincken	0		0		0	0	0				
2	Jan Baptist De Backer	0		0		0	0	0				
2	Anna De Born	0	I	0		I	I	0				klompenmaker
2	Domenicus Malfroyt	0	I	I		I	I	0				
2	Jacoba Van Hauwermeiren	0	I	0		I	I	0				
2	Augustinus Daelemans	0	I	I		I	I	0				
2	Marie Petronella Bonnarens	0	I	I		I	I	0				
2	Anne Marie Los											
2	Joanna Meirschaut											
2	Anna Marie Van Der Maelen	0	I	0		0	0	I				
2	Jacobus Haek	0	I			0	0	0				
2	Adriana Luysterman	0	0	0		I	I	0				
2	Petrus Vonck	0	I			I	I	0				
2	Alexander Temmerman	0	I	0		I	I	0				

2	Ludovicus Meert	o	I	I	I	I	o	I	o	I	o	I	
2	Anna De Rycke	o	I	o	I	I	o	I	I	I	I	o	bakker
2	Adriaen Verlysen	o	I	o	I	I	o	I	o	I	o	I	timmerman
2	Isabella Arys				o	o		o	o	o	o		timmerman
2	Francoise Bayens	o	I	I	I	o	o	o	o	o	o	I	
2	Isabella Dhaeseleer	o	I	o	I	o	o	o	o	o	o	I	
2	Joannes Callebout												
2	Jan Roelant	o	I	o	I	I	o	I	o	o	o	o	
2	Barbara Breys	o			o	o		o	o	o	o	I	
2	Joannes Van Den Wyngaerde	o	I	o	I	o	o	o	o	o	o	I	
2	Christiaen Clottemans	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	
2	Andries Ledegen	o	I	o	I	I	o	I	I	I	o	o	
2	Peeternelle Streileman	o	I		I	I		I	I	I	o	o	
2	Dhaese Peeter	o	I		I	I		I	o	o	o	o	
3	Peeter Josephus Van Middegael	o	I	o	I	I	o	I	o	o	o	o	
3	Anna Catharina Verspect	o	I	I	o	I	I	I	o	I	o	o	
3	Jan Baptist Van Keer	o	I	I	I	I	o	I	o	o	o	o	
3	Marie Joanna Van Boven	o	I	I	I	I	o	I	o	o	o	o	
3	Joannes Van Der Vinckt	o	I	I	I	I	o	I	o	o	o	I	bakker
3	Peter Pannencoek en Anna De Clercq	o			o	o		o	o	o	o	o	wagenmaker
3	Joannes Bosman	o	I		o	o		o	o	o	o	o	
3	Joanna Van Moorter	o	I	o	I	o	o	o	o	o	o	o	
3	Anna Josinna Van Doorn	o	I	o	I	I	o	I	o	o	o	o	
3	Jan Baptist Van Eetvelde	o	I	I	I	I	o	o	o	o	o	o	karnslager
3	Jan Baptist De Beul	o			o	o		o	o	o	o	o	
3	Marie Livina De Backer	o	I	I	I	I	o	I	I	I	I	o	herbergier
3	Andries Hertsens	I	I	I	I	I	I	I	I	I	o	o	
3	Marie Magdalena Bijl	o			o	o		o	o	o	o	o	
3	Maria Judoca Aerts	o						I	I	I	o	I	

TABEL 2 Vervolg

Categorie	Naam	Productieprofiel 1790 – Vervolg										Andere activiteit	
		Paardenboer	Veeteelt	Vlasteelt	Vlasbewerking	Spinnen	Waven	Hopteelt					
3	Petronella Arys	0	I	0	I	I	0	I	0	0	0	I	
3	Judoca D'Haese	0	I	0	I	0	0	0	0	0	0	0	
3	Jan Baptist Coppens	0	I	I	I	0	0	0	0	0	0	I	
3	Maria Cammie	0	I	0	0	I	0	I	0	0	0	I	verhuur kamer
3	Rochus Verelst	0	I	I	I	0	0	I	0	0	0	I	bakker
3	Anna Maria Verleysen	0	I	I	I	0	0	0	0	0	0	I	molenaar
3	Catherina Wellekens	I	I	I	I	0	0	0	0	0	0	0	(windmolen)
3	Guilielmus Scherlinck	0	I	I	I	0	0	0	0	0	0	0	
3	Anna De Coninck	0	I	0	0	0	0	0	0	0	0	I	
3	Petrus Droeshout	0	I	I	I	0	0	I	0	0	0	0	
3	Joanna Van Der Keulen	0	I	0	I	0	0	I	0	0	0	I	
3	Andries Van Den Bossche	0	I	0	I	0	0	I	0	0	0	I	
3	Jan Van Der Elist	0	I	0	I	0	0	I	0	0	0	I	
3	Joanna Van Haeverbeeck	0	I	I	I	0	0	I	0	0	0	I	
3	Barbara Droeshout	0	I	I	0	0	0	0	0	0	0	I	1) brouwer 2) bakker
4	Catharina Fransisca Van Lan- duyt	I	I	I	I	I	0	I	0	0	0	0	
4	Judocus Van Wichelen	0	I	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
4	Michiel Cooreman	0	I	I	I	0	0	I	0	0	0	I	
4	Jan Van Cauter	I	I	0	I	0	0	I	0	0	0	0	1) imker 2) bakker
4	Pieter Muylaert	0	I	I	I	0	0	I	0	I	I	0	winkelier
4	Marie Moens	I	I	0	I	I	0	I	0	0	0	I	
4	Josine Van Essche	0	I	I	0	0	0	0	0	0	0	0	
4	Judocus Van Haute	I	I	0	I	0	0	I	0	0	0	0	1) houtbewerker 2) bakker

4	Frans Van Driessche	I	I	o	o	o	o	o	o	o	bakker
4	Adriaen Muylaert	I	I	I	I	o	o	o	o	o	1) houtbewerker 2) bakker
4	Peter Moens	o	o	I	I	o	o	o	o	o	houtbewerker
4	Peeternella De Meyer	I	I	o	o	I	o	o	o	o	houtbewerker
4	Jacoba Matthijs	o	o	o	o	o	o	o	o	o	houtbewerker
4	Judocus De Valck	o	o	o	o	o	o	o	o	o	houtbewerker
4	Joannes Matthijs	o	o	o	o	o	o	o	o	o	bakker
4	Catherina Bruylant	o	o	I	I	o	o	o	o	o	bakker
4	Peter De Mol	o	o	I	I	o	o	o	o	o	imker
4	Jan Baptist Goeman	o	o	I	I	o	o	o	o	o	steenbakker
4	Jacobus Hoevelinck	o	o	I	I	o	o	o	o	o	steenbakker
4	Marie Pauwels	o	o	o	o	I	o	o	o	o	steenbakker
4	Adriana Van Mol	o	o	o	o	o	o	o	o	o	steenbakker
4	Peeternelle De Wals	o	o	o	o	o	o	o	o	o	steenbakker
4	Maria De Linghe	o	o	o	o	o	o	o	o	o	steenbakker
4	Joannes Meert	o	o	I	I	o	o	o	o	o	steenbakker
4	Joanna De Pauw	o	o	I	I	o	o	o	o	o	steenbakker
4	Anne Marie De Saedeleer	I	I	I	I	o	o	o	o	o	steenbakker
4	Jan De Rijcke	o	o	o	o	o	o	o	o	o	steenbakker
4	Anna Maria Van Nieuwenhove	o	o	I	I	o	o	o	o	o	steenbakker
4	Gillis Mollaert	o	o	I	I	o	o	o	o	o	steenbakker
4	Marianna Boeterberg	o	o	I	I	o	o	o	o	o	steenbakker
4	Catherina Renneboogh	o	o	I	I	o	o	o	o	o	steenbakker

De vier categorieën zijn de kwartieren gevormd door een rangschikking volgens belasting naar grondgebruik, zegelbelasting (de vergoeding voor het opstellen van de boedel) en de waarde van de activa. De vier kwartieren geven een impressie van de sociaal-economische mogelijkheden van een huishouden. Indien er onvoldoende gegevens voorhanden waren om een gezin in te delen, is geen kwartiernummer toegekend.

TABEL 3 *Transacties Aalsterse landelijke gezinnen 1650-1790*

<i>Vorderingen in de actiefzijde van de boedels</i>				
	1650	1700	1750	1790
Huishuur	1	3	5	5
Huwelijksgift	5	6	26	12
Hypothecaire lening	14	7	9	20
Interestloze lening	3	2	9	16
Levering agrarische goederen, mest en hop	17	13	29	19
Levering arbeid en diensten	12	16	12	18
Levering verbruiks- en gebruiksgoederen	6	7	9	6
Levering vlas, garen en linnen	2	0	6	5
Obligatie	8	18	7	75
Pacht	19	31	25	37
Onbekend	11	8	9	11
Totaal aantal transacties	98	111	146	224
<i>Vorderingen in de passiefzijde van de boedels</i>				
	1650	1700	1750	1790
Huishuur	7	3	8	10
Hypothecaire lening	47	52	62	44
Interestloze lening	11	18	50	37
Levering agrarische goederen, mest en hop	48	25	54	39
Levering arbeid en diensten	65	62	123	84
Levering verbruiks- en gebruiksgoederen	72	27	59	70
Levering vlas, garen en linnen	9	3	24	11
Obligatie	10	33	54	66
Pacht	50	107	205	140
Onbekend	30	34	61	38
Totaal aantal transacties	349	364	700	539

Over de auteur

Reinoud Vermoesen (1980) studeerde geschiedenis aan de KU Leuven en was sinds 2003 als mandaatassistent verbonden aan de Universiteit Antwerpen (UA). In 2008 promoveerde hij aan de UA met het proefschrift 'Markttoegang en "commerciële" netwerken van rurale huishoudens. De regio Aalst 1650-1800'. Momenteel werkt hij als academisch medewerker in het Centrum voor Stadsgeschiedenis (UA) en is hij gastdocent aan de Vakgroep Nieuwe Geschiedenis van de Universiteit Gent. Hij onderzoekt voornamelijk de werking van de vroegmoderne huishoudeconomie, de netwerken in de lokale economie en de economische stromen tussen stad en platteland.

E-mail: reinoud.vermoesen@ua.ac.be